

Irena MACHAJ

**Z zagadnień integracji kulturowej społeczności lokalnej
uprzemysłowionej ***

On Some Problems of Cultural Integration of a Local Community
under Industrialization

Из проблематики культурной интеграции локального индустриализованного
общества,

MODELOWE UJĘCIA INTEGRACJI KULTUROWEJ

Zagadnienia integracji społecznej pojawiają się dość często w literaturze socjologicznej. W odniesieniu jednak do zbiorowości uprzemysławianych podnoszone są sporadycznie, zaś problem integracji kulturowej czy też społeczno-kulturowej tego typu zbiorowości w ogóle nie był badany. Artykuł niniejszy jest próbą socjologicznej analizy tego zjawiska. Przedstawiam w nim pewną teoretyczną propozycję rozwiązania zagadnienia integracji kulturowej społeczności uprzemysławianej z jednoczesnym sygnalizowaniem możliwych sposobów operacjonalizacji pytań badawczych.

Problematyka integracji kulturowej społeczności lokalnej ma swoją tradycję w powojennych badaniach nad Ziemią Zachodnią, kiedy to różnice kulturowe mieszkańców nowo tworzących się miast tych ziem przyciągały uwagę badaczy. W literaturze socjologicznej z tego zakresu wyodrębnić można trzy sposoby ujmowania tego zagadnienia, trzy koncepcje integracji kulturowej. Pierwsza koncepcja widzi integrację jako proces konstytuowany przez adaptację kulturową. Sprowadza się on do

* Artykuł ten stanowi zmodyfikowaną część przygotowanej rozprawy doktorskiej pod kierunkiem naukowym doc. dr hab. W. Mirowskiego.

rezygnacji przez jedną zbiorowość z wartości i wzorów dotychczas uznawanych na rzecz przejścia wartości grupy, do której wchodzi. W taki sposób ujmuje integrację między innymi K. Krzyżogórski, pisząc:

Jakaś grupa społeczna (autochtoni, reemigranci z kraju zachodniego, repatrianci, przesiedleńcy czy osadnicy z ziem centralnych) stopniowo wyzbywa się wypielęgnowanych przez siebie, a uformowanych w hierarchiczną strukturę, wartości, wzorów zachowań, obyczajów i zwyczajów, czerpiąc w zamian za to wartości społecznie odziedziczone i pielęgnowane przez inne grupy, od których odzielona była dotychczas barierą obcości¹.

Najpowszechniejszym ujęciem jest koncepcja druga, w myśl której integracja kulturowa sprowadza się do przemieszania elementów kulturowych związanych z zastanym środowiskiem społecznym i elementów przeniesionych przez ludność napływową. Efektem tego procesu jest uznawanie tak przez autochtonów jak i zbiorowość przybyłych pewnych własnych standardów kulturowych oraz wzorów przejętych od drugiej zbiorowości. Posługując się pojęciem adaptacji, tak o tym zjawisku społecznym pisze S. Nowakowski:

[...] adaptacja nosi charakter wzajemnego oddziaływania grup poszczególnych, wzajemnego zapożyczania i wzajemnych ustępstw na rzecz grup innych. Żadna z grup znajdujących się w miasteczku Z. mimo różnorodnych oporów nie wykazuje tendencji do zamknięcia się i do przechowywania jakiejś swoistej i odrębnej kultury, własnych wzorów obyczajowych i społecznych².

Podobnie proces integracji ujmuje K. Żygulski, określając go jako:

Proces tworzenia się z różnych grup jednolitego społeczeństwa, wyrównywanie się wzorów kulturowych [...]³.

Dalsze analizy skłaniają jednak tegoż autora do ujmowania analizowanych zagadnień w aspekcie adaptacji kulturowej, a więc procesu przystosowania się zbiorowości przybyłych do sfery kulturowej autochtonów. We wspólnym artykule z A. Olszewską-Ładykową, w którym omawiane jest zjawisko małżeństw mieszanych na Śląsku Opolskim, zasygnalizowano interesującą tendencję formowania się — w obrębie tego typu rodzin — wzorów kulturowych będących wypadkową elementów kultur obu małżonków. Integracja kulturowa tych grup społecznych nie zawiera więc ani dominacji, ani współwystępowania odmiennych elementów kulturowych (co jest charakterystyczne dla pierwszego ujęcia inte-

¹ K. Krzyżogórski, *Kulturowe determinanty procesu integracji społecznej na ziemiach zachodnich i północnych*, [w:] *Przemiany świadomości społecznej mieszkańców województw zachodnich i północnych w latach 1945—1970*, Ossolineum, Wrocław—Warszawa 1974.

² S. Nowakowski, *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim*, Instytut Zachodni, Poznań 1957.

³ K. Żygulski, *Adaptacja kulturowa repatriantów na Ziemiach Zachodnich*, „Przegląd Socjologiczny” t. XIII, 2, 1959, s. 38.

gracji), lecz ich syntezę. Oznacza to, że współzycie w obrębie społeczności ludzi reprezentujących inne systemy kulturowe prowadzić może do formowania się jakościowo nowych wzorów kultury⁴.

Ostatnia wreszcie koncepcja wskazuje na współistnienie obok siebie grup w istotny sposób różniących się typem kultur. W literaturze, szczególnie etnograficznej, znane są przypadki takich społeczności lokalnych, w których występowaniu nawet silnych powiązań gospodarczych, administracyjnych i emocjonalnych nie towarzyszą związki w sferze wartości, obyczajów czy wierzeń. Przykładem może być opisana przez Z. Sokolewicz wieś tatarska w okolicach Sokółki.

Dotychczasowe obserwacje procesów współzycia grup o różnych kulturach, szczególnie na Ziemiach Zachodnich, wskazują na występowanie wcześniej czy później kontaktu kulturowego i pewnych form dostosowywania wzajemnego. W obrębie społeczności lokalnej następuje zjawisko przetwarzania dotychczas funkcjonujących i wniesionych przez nowe kategorie mieszkańców wartości i wzorów oraz formowania własnej wspólnoty kulturowej. Tak jak społeczność lokalna zmienia się w wymiarze struktury społecznej, tak i aspekt jej kultury przechodzi swoje lokalne transformacje.

Proponuję, by integrację rozumieć jako proces tworzenia, budowy z różnorodnych elementów pewnej całości, charakteryzującej się określonym stopniem spójności, jako proces konstytuujący zwartość grupy. Piszę tu o procesie, mając na myśli całe sekwencje zmian społecznych, które prowadzą do wiązania ze sobą poszczególnych części zbiorowości. Proces ten dokonuje się w obrębie i na poziomie całej zbiorowości, zmieniając jej organizację i strukturę. W płaszczyźnie kulturowej integracja jest procesem formowania się systemu kulturowego społeczności, a więc tworzenia z różnorodnych treści określonych zespołów powiązanych ze sobą względnie stałymi relacjami.

WARTOŚCI I ICH BADANIE

Podjęcie kwestii integracji kulturowej społeczności uprzemysławianej wymaga dokonania dwu kroków pośrednich. Pierwszym z nich jest określenie czy wybór ramowej definicji kultury, drugim zaś sprecyzowanie rozumienia jej elementów, których integrację będzie się analizować.

Społeczność lokalna uprzemysławiana stanowi szczególny typ społeczności, będącej właściwie *in statu nascendi* we wszystkich wymiarach

⁴ K. Żygulski, A. Olszewska-Ładykowa, *Małżeństwa mieszane na Śląsku Opolskim*, „Przegląd Socjologiczny” t. XIII, 1, 1959.

swego funkcjonowania, jej kultura także „tworzy się”. Ta totalność przeobrażeń społeczności skłania do opowiedzenia się za szerokim, wywodzącym się z tradycji antropologicznego pojęciem kultury. W ujęciu A. Kłoskowskiej kultura:

[...] jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswojonych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań⁵

Sądzę, że z tak szerokiego zakresu zjawisk objętych pojęciem kultury wyodrębnić można dla potrzeb badania zagadnień integracji kulturowej pewną ich klasę. Są nią wytwory zachowań, a dokładniej sfera wartości. Integracja oznaczałaby więc proces formowania się zespołów wartości powiązanych w całość o charakterze systemu.

Pojawia się następnie skomplikowany problem „określenia się”, umiejscowienia przyjętego rozumienia wartości na gruncie którejś z koncepcji wartości. Jest to zadanie tym trudniejsze, iż pojęcie to jest niezwykle wielowymiarowe w sensie zainteresowania nim różnych nauk (socjologii, psychologii, filozofii, antropologii...), odnoszenia go do różnych problemów na gruncie jednej dyscypliny (np. socjologii — do zagadnień integracji społecznej, ruchliwości społecznej, zróżnicowania i jego korelatów kulturowych — osobowości...), a także w sensie pojmowania go wtedy, gdy samo w sobie staje się przedmiotem refleksji.

W perspektywie problemu integracji kulturowej oparcie się na określonej koncepcji wartości zasadza się w zasadniczej mierze na celu, jaki zamierzamy osiągnąć. Kryterium selekcji staje się więc użyteczność pojęcia do rozwiązywania konkretnego problemu badawczego.

Specyficzny typ społeczności lokalnej, której integrację kulturową chcemy badać, nakłada na zastosowaną koncepcję wartości warunki dodatkowe. Chodzi o wybór takiej koncepcji, która z jednej strony zawierałaby cechę społecznego osadzenia czy społecznego ich zdeterminowania, z drugiej zaś odnosiłaby się do sfery zobiektywizowanych, intersubiektywnych wytworów. Te dwa kryteria określają charakter wartości jako społeczno-kulturowych bytów, gdyż z punktu widzenia integracji społeczności uprzedmiotowianej zasadniczą sprawą jest taki ich status, który w aspekcie genetycznym wskazuje na ich społeczne pochodzenie (w sensie wpływu klasy, grupy czy ról społecznych) oraz w zakresie ich funkcjonowania wprost lub implícite odwołuje się do ich zobiektywizowanego charakteru. Ten typ wartości określany bywa jako podmiotowy⁶.

⁵ A. Kłoskowska, *Kultura masowa, krytyka i obrona*, PWN, Warszawa 1980.

⁶ A. Siciński, *Pojęcia „potrzeby” i „wartości” w świetle koncepcji systemu (wstępna propozycja)*, „Studia Filozoficzne” 1976, 12.

Charakterystyki te najpełniejszy wyraz znajdują w definicji wartości C. Kluckhohna, który ujmując je jako „koncepty tego, co godne pożądania”⁷, przy czym mogą to być koncepty charakteryzujące jednostkę lub grupę społeczną. W sytuacjach wyborów dokonywanych przez podmioty wartości stanowią kryteria selekcji. Ujęcie wartości Kluckhohna jest stosunkowo dobrze znane, dlatego też ograniczę się do podkreślenia dwu najistotniejszych aspektów tego pojęcia.

Pierwszym z nich jest wartość jako „konceptcja czegoś”, drugim aspekt „godnego pożądania”. Godne pożądania różni się od tego, co jest po prostu pożądane tym, że to pierwsze — w wypadku jednostki — traktowane jest przez nią jako właściwe, jako takie, które powinno zaistnieć, jako zachowanie, które nie jest prostą konsekwencją chęci i pragnień jednostki, ale konsekwencją świadomości tego, co „chcę” z tym, co „powinienem chcieć”. „Powinien” nie oznacza przy tym przymusu czy zewnętrznego obligatoryjnego nakazu, lecz odwołanie się do pewnych aprobowanych w grupie standardów. Stąd też wartości zawierają w sobie komponent społeczny, gdyż układem odniesienia jednostki jest zawsze szerszy system społeczny i to w zakresie funkcjonujących w nim dyrektyw o charakterze norm społecznych. Inaczej, owo „powinien pragnąć” zakłada korespondencję z preferowanymi, aprobowanymi i zalecanymi przez innych sposobami zachowań. Sprawia ono, iż wartości nabierają charakteru trwałego, nie zmieniają się wraz ze zmianami w organizmie i systemie psychicznym jednostki, choć są z nimi ściśle związane, gdyż określone są z jednej strony przez „naturę” człowieka. Dla ich rozróżnienia Kluckhohn mówi o trzech typach doświadczenia: a) to, co jest, lub to, o czym sądzi się, że jest, b) to, czego ja i (lub) inni pragną, c) to, czego ja i (lub) inni powinni pragnąć⁸.

Interesujący nas trzeci typ doświadczenia zawiera w sobie określenie tego, co godne pożądania i w stosunku do wartości odgrywa on, poza biologicznymi wymogami organizmu, drugą płaszczyznę ich określania.

Godne pożądania jest to, co jest odczuwane czy myślane jako właściwe, by to chcieć. To jest to, co aktor czy grupa aktorów pragnie — i wierzy, że „powinni” czy „muszą” pragnąć — dla jednostki lub wielu jednostek⁹.

W wypowiedzi tej wyraźnie występuje opcja na normatywne zabarwienie wartości, a podporządkowany jest mu aspekt emocji, którego wyrazem są pragnienia. Co więcej, wartości opierają się na pewnych

⁷ C. Kluckhohn, *Values and Value Orientations in the Theory of Action*, [w:] *Toward a General Theory of Action*, eds. T. Parsons, E. Shils, New York 1962, s. 395.

⁸ *Ibid.*, s. 391.

⁹ *Ibid.*, s. 396.

uzasadnieniach: moralnych, racjonalnych czy estetycznych. Najczęściej dzieje się tak, że czynniki uzasadniające wartość występują łącznie, ich kombinacja daje w efekcie to, co jest godne pożądaną przez jednostkę. Sądę, że wprowadzenie tych trzech klas uprawomocnień wskazuje wprost i raz jeszcze na społeczną genezę wartości, gdyż funkcjonujące w grupie obiektywne standardy moralne czy etyczne są skalą, do której odwołuje się jednostka. Jednocześnie ze względu na swój zewnętrzny i inter-jednostkowy charakter są one stricte kulturowymi elementami.

Poza tym wartości określane są jako koncepcje jednostki lub grupy. Mówiąc to wskazuje się na posiadane przez te podmioty określone wyobrażenia, przekonania czy idee. Mogą one być wyrażane wprost w postaci zachowań werbalnych wtedy, gdy uświadamiane są w całości przez aktora i gdy jego sprawność językowa umożliwia to. Często jednak nie są przez aktora rozwinięte, są „prymitywne”¹⁰, niekompletne, czy też nieadekwatnie werbalizowane. Pozostają one jednak koncepcjami w tym sensie, ...iż są one abstrakcyjne, są

[...] uogólnionymi pojęciami, które mogą zostać włożone w słowa przez obserwatora i następnie zaakceptowane lub nie przez aktora. Zdolność bycia werbalizowanymi jest koniecznym testem wartości¹¹.

Natura ich jest taka, jak wszystkich abstrakcji naukowych, są one podobnie jak „kultura” czy „struktura społeczna” — konstruktami naukowymi, wyprowadzonymi z bezpośrednio obserwowanych faktów. Dlatego też badanie wartości opiera się najczęściej na ich inferowaniu z zespołu różnych zachowań. Zdaniem Kluckhohna operacyjnymi wskaźnikami wartości mogą być:

1) zachowanie werbalne i niewerbalne wyrażające stosunek do zachowań dewiacyjnych. Przebiegać one mogą na kontinuum od agresji do grymasu dezaprobaty,

— wyrażenie zawierające określenie „powinien”, „należało”,

— zawarte w literaturze opisy zachowań aprobowanych i nieaprobowanych a także przedstawienie samych zachowań, które wywołują określone, emocjonalnie zabarwione reakcje,

2) wielkość wysiłku wkładanego w osiągnięcie celu oraz dobór środków prowadzących do niego,

3) pewna systematyczność zachowań w sytuacjach wyborów (np. badanie zjawisk kozłów ofiarnych ujawnia wartości grupy)¹².

Najdogodniejszą do poznania wartości jest sytuacja wyboru działania i to taka, w którą nie będą ingerować ani impulsy czy potrzeby, ani

¹⁰ *Ibid.*, s. 397.

¹¹ *Loc. cit.*

¹² *Ibid.*, s. 403—409.

też czysto racjonalna kalkulacja korzyści, jakie przynieść może wybór. W sytuacji pozbawionej tych zakłócających elementów, selekcja przeprowadzona przez jednostkę czy grupę dokonuje się w oparciu o „zgeneralizowane kody kulturowe” przez odwołanie się do racji ponadjednostkowych, zawartych w tym, co „powinien pragnąć”.

SPOSÓB UJĘCIA INTEGRACJI KULTUROWEJ

Wskazane wyżej cechy Kluckhohna koncepcji wartości powodują, że jest ona najbardziej odpowiednia do zastosowania w badaniu społeczności uprzemysławianej. Przedmiotem zainteresowania jest cała społeczność, gdyż problem dotyczy jej integracji kulturowej, ale pierwotną jednostką badawczą jest indywiduum, jednostka ludzka o określonych cechach społeczno-demograficznych i posiadająca określoną koncepcję tego, co jest przez nią „godne pożądanja”. Te wyobrażenia jednostek nazwać można inaczej treściami kulturowymi, zgodnie z sensem zawartym w dystynkcji treści i formy elementów kulturowych. Rozróżnienie to ma charakter czysto poznawczy. W rzeczywistości bowiem każdy wytwór kulturowy posiada dwoisty charakter z tym, że jednym przysługuje w większym stopniu dominacja formy, innym zaś treści. Elementem formy danego zjawiska kulturowego jest to

„[...] oo w tym zjawisku jest zewnętrzne, zmysłowo dane, tak jak język, element kultury materialnej czy artystycznej”¹⁸.

O treści zjawisk kulturowych decyduje zawartość, sens czy znaczenie, które posiadają. Zawartość ta jest zawsze nadawana elementowi przez określoną zbiorowość społeczną. Stąd też aspekt treści jest immanentnie związany ze zbiorowością, w obrębie której dany element kulturowy funkcjonuje. Treści elementów kulturowych są więc takimi, które podlegają ocenie, skalowaniu, ze względu na swą jakby ideową zawartość.

Proponuję, by integrację kulturową społeczności lokalnej uprzemysławianej widzieć jako proces tworzenia kultury tej społeczności w aspekcie treści. Określona ona będzie przez charakterystykę struktury jej systemu kulturowego. Podstawowym zadaniem jest więc uchwycenie relacji między badanymi treściami. Teoretycznie wystąpić może brak jakichkolwiek związków, luźne powiązania między nimi lub też ścisła struktura powiązań. W tym miejscu, nawiązując do opracowanej przez Kluckhohna klasyfikacji wartości, interesuje nas wymiar ich organizacji.

¹⁸ K. Kwaśniewski, *Adaptacja i integracja kulturowa ludności Śląska po II Wojnie Światowej*, PWN, Wrocław 1968, s. 47.

Charakterystyka struktury systemu kulturowego nie będzie zmierzać w kierunku odkrycia związków układających się w piramidę. Jak pisze Kluckhohn, hierarchiczny ich układ i jego spójność towarzyszy zawsze refleksji nad wartościami, ale rozstrzygnięcie tego problemu należy do badań empirycznych¹⁴. Mówi on także o innym rozumieniu organizacji wartości, sprowadzającym się do śledzenia wartości zintegrowanych, tzn. będących we wzajemnych związkach oraz izolowanych, tzn. takich, które ani nie podtrzymują, ani nie są w konflikcie z innymi wartościami.

Poszukiwania związków między elementami iść mogą w różnych kierunkach: odkrycia wzoru czy tematu kultury, powiązań o charakterze logicznym, funkcjonalnym wobec całego systemu w kontekście jego adaptacji do środowiska, powiązań ustalających pewien styl, głównie w wymiarze estetycznym czy też pewnego uporządkowania elementów kultury¹⁵. Kierunek poszukiwań proponowany tu dotyczy jednego rodzaju relacji, a mianowicie współzależności elementów kulturowych. Ten typ integracji W. Jacher nazywa wewnętrzną łączącą.

Relacja współzależności mówi, że dwa lub więcej elementów jest ze sobą związanych, nie precyzując przy tym zasady tych związków. Jest to współ czy wzajemna zależność elementów o charakterze „poziomym”. Kluczową kwestią jest przy tym zespół elementów związanych wzajemnie oraz klasa tych, które pozostają poza siecią związków, tzw. elementów odosobnionych.

Na przyjęcie tej koncepcji w badaniu integracji społeczności lokalnej uprzedzającej składa się kilka powodów. Po pierwsze, społeczność uprzedzająca jest młoda w sensie swego składu społecznego, a co za tym idzie — swej kultury. Z młodością tą łączy się gwałtowna zmiana jej struktury społecznej i przypuszczalnie reorganizacja struktury systemu kulturowego. W związku z tym zasadne i właściwe zdaje się poszukiwanie takiego typu związków, które są słabe, gdyż w innym wypadku występowałoby niebezpieczeństwo szukania tego, co nie istnieje lub tworzenie artefaktów. Poza tym przyjęcie tego kryterium układu kultury pozwala na zastosowanie metod statystycznych, które dają możliwość określenia siatki związków¹⁶.

Wyjaśnienia wymaga jeszcze poddany badaniu zespół elementów kulturowych. Możliwe tu są dwa punkty wyjścia¹⁷. Pierwszy polega na wyodrębnieniu w społeczności określonych kategorii strukturalnych, dla których poszukuje się odpowiadających im elementów kulturowych.

¹⁴ Kluckhohn, *op. cit.*

¹⁵ W. Jacher, *Zagadnienia integracji systemu społecznego*, PWN, Warszawa 1976.

¹⁶ Kwaśniewski, *op. cit.*

¹⁷ D. M. Gwiszdzian, *Organizacja i zarządzanie*, KiW, Warszawa 1973.

Drugi natomiast rozpoczynałby się od określenia zespołu wartości, a badanie zmierzałoby do identyfikacji odpowiadających im segmentów struktury. Opowiadał się za drugim typem postępowania ze względu na problem integracji kulturowej społeczności, co przy zastosowaniu pierwszego podejścia dać by mogło zbyt duży rozrzut treści kulturowych a następnie trudności w ich kategoryzacji i interpretacji w kategoriach integracji. Poza tym przyjęcie za punkt wyjścia określonego zestawu wartości pozwala na poszukiwanie „korelatów społecznych” w różnych wymiarach zróżnicowania, a co więcej, na co zwraca uwagę T. Tarkowska, unika się w ten sposób założenia nie zawsze słusznego, że zróżnicowanie uznawanych wartości przebiega zgodnie z przyjętym schematem zróżnicowania społecznego. „Miałoby to zakładać, warto przyjąć to jako rzecz do zbadania”¹⁸.

Sądzę, że w badaniu integracji kulturowej społeczności lokalnej uprzedmiotowionej warto zająć się takimi treściami, które dotyczą grupowej formy życia społecznego. Generalnie to, co godne jest pożądania dla grupy, rozpisane można na wartości odnoszące się do trzech rodzajów grup społecznych: a) rodziny, b) grupy pracy, c) społeczności lokalnej. Godne pożądania dla grupy są właściwe sposoby zachowań jej członków, a więc odpowiednie spełnianie poszczególnych ról społecznych oraz uznawany system stosunków wewnątrzgrupowych. W ten sposób wartości te w zoperacjonalizowanej formie przybiorą kształt zespołów norm społecznych, czyli zdań o charakterze powinnościowym. A zatem wartości te składają się na ideały współżycia grupowego. Generalnie struktura systemu kulturowego społeczności analizowana jest odrębnie w:

1) wymiarze wewnątrzgrupowym, polegającym na analizie związków między wartościami dotyczącymi rodziny a także wartościami dotyczącymi zespołów pracowniczych,

2) wymiarze lokalnym, przez związki w obrębie wartości określających funkcjonowanie całej społeczności lokalnej.

Przyjęcie podziału wartości na dwie klasy: wymiar wewnątrzgrupowy i lokalny, podyktowane jest dość często w literaturze podkreślanymi sferami konfliktonośnymi takich małych społeczności. Z drugiej strony są one głównymi płaszczyznami styczności i stosunków społecznych heterogenicznych składników zbiorowości miejskiej. S. Nowakowski¹⁹ zalicza pracę, rodzinę oraz sąsiedztwo do najważniejszych czynników w adaptacji migrantów do nowego środowiska zamieszkania, choć w przy-

¹⁸ E. Tarkowska, *Kategoria stylu a inspiracje antropologiczne* [w:] *Styl życia — koncepcje i propozycje*, red. A. Siciński, PWN, Warszawa 1976, s. 97.

¹⁹ S. Nowakowski, *Procesy urbanizacyjne w powojennej Polsce*, „Studia Socjologiczne” 1965, 3.

padku stosunkowo dużego napływu przybyłych niewątpliwie mówić też można i o procesie odwrotnym, aktywnym przystosowywaniu istniejącego środowiska do osobników napływowych.

Zgodnie z określonym wyżej rozumieniem integracji kulturowej struktura systemu wartości w dwóch wyżej wymienionych aspektach oscylować może w granicach: luźna-zwarta sieć powiązań. Kryterium wypowiedzania się na temat typu struktury będzie wielość elementów „centralnych”, powiązanych ze wszystkimi innymi lub powiązanych z wieloma. Przyjąć też można negatywny wskaźnik typu struktury — zespół elementów „odosobnionych”, „peryferyjnych”, nie powiązanych z żadnymi innymi albo mającymi kilka relacji. Analiza syndromowa da odpowiedź na pytanie, czy między funkcjonującymi w społeczności uprzedmiotawianej standardami kulturowymi występują związki oraz jaka jest struktura tych relacji.

Proponowana procedura badania integracji kulturowej społeczności pozwala na łączną realizację dwu celów. Pierwszy z nich, teoretyczny, sprowadza się do pewnej weryfikacji koncepcji integracji wewnętrznej łączącej. Drugi natomiast o charakterze poznawczym, zawarty jest w pytaniu, jakie treści określające np. wybraną dziedzinę życia rodzinnego (np. rolę społeczną ojca) łączą się z treściami dotyczącymi innej dziedziny życia tej grupy. Chodzi tu o weryfikację tezy ogólniejszej orzekającej, iż ewolucja jednych elementów kulturowych łączy się z modyfikacją innych, które są z nimi powiązane. Kwestie te odnoszą się do dwóch wymiarów struktury systemu kulturowego — wewnątrzgrupowego i lokalnego.

Wspomnieć należy, że teza ta jest jedną z kluczowych dla orientacji strukturalno-funkcjonalnej. W postępowaniu badawczym może być ona weryfikowana przez analizę wyodrębnionych syndromów, czyli analizę poszczególnych wartości zmiennych i ich powiązań z określonymi wartościami innych zmiennych wchodzących w skład danego syndromu. Efektem tego jest uzyskanie dwu przeciwstawnych zespołów wartości zmiennych tworzących syndrom. Wyodrębnione w ten sposób zespoły elementów kulturowych nazwać można wzorcami²⁰.

Najogólniejsze pytanie dotyczy występowania związków między empirycznie wyodrębnionymi wzorcami trzech grup społecznych: czy zespoły elementów kulturowych konstytuujących określony wzorec rodziny powiązane są z zespołami określającymi wzorec grupy pracy oraz społeczności lokalnej. Dąży się tu do uchwycenia tendencji systemowości różnych sfer kultury, dotyczących odmiennych tematów życia społecznego.

²⁰ J. Szczepański, *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*, PWE, Warszawa 1981.

Może on być rozwiązany technicznie przez opracowanie wskaźników zespolonych każdego wzorca a następnie przez ich wzajemną korelację.

Ten ciąg analiz nazwany jest przeze mnie blokiem zagadnień integracji kulturowej sensu stricto, gdyż jednostkami analizy są tu same standardy kulturowe oraz ich kompleksy. Integracja systemu kulturowego społeczności uprzemysławianej określona jest przez występowanie oraz zakres występowania związków między elementami kulturowymi funkcjonującymi w analizowanej społeczności.

INTEGRACJA I STRUKTURA SPOŁECZNO-KULTUROWA SPOŁECZNOŚCI UPRZEMYSŁAWIANEJ

Sformułowane wyżej problemy dotyczą właściwie jednego z aspektów procesu integracji kulturowej społeczności lokalnej uprzemysławianej. Drugi, komplementarny wobec niego, ustanowiony jest przez związki między formującym się systemem kulturowym a podłożem społecznym. Nazywam go integracją społeczno-kulturową. To niefortunne określenie przywołujące klasyczny dziś już problem rozróżnienia zjawisk kulturowych od społecznych²¹, używane jest przeze mnie w sposób instrumentalny. Zasadniczym pytaniem badawczym jest tu problem udziału różnych kategorii mieszkańców w ustanawianiu norm i wartości charakterystycznych dla tej społeczności. Dla podkreślenia rodzaju wnoszonych treści używam terminu „kulturowa”, a dla wypuklenia ich nosicieli — „społeczna”.

Podstawową kwestią w perspektywie problemu integracji społeczno-kulturowej pozostaje pytanie o wkład poszczególnych kategorii strukturalnych mieszkańców w formowanie wartości społeczności. Na najniższym poziomie analizy jest to pytanie o to, jakie wartości wnoszone są przez poszczególne kategorie społeczne mieszkańców. W ten sposób uchwycić można elementy kulturowe o wysokim bądź niskim stopniu zgody społecznej oraz wymiary zróżnicowania, z którymi są one związane. Sledzić też można tendencje społecznego zróżnicowania systemu kultury społeczności (o charakterze środowiskowym, regionalnym, społeczno-demograficznym), przeciwne do tendencji integracyjnych. A zatem w odniesieniu do poszczególnych wartości pytanie o stopień integracji przekłada się na pytanie o stopień dyspersji — koncentracji społecznej różnych segmentów struktury badanej społeczności.

Ten blok analiz obejmuje problem nazwany przez Kluckhohna wy-

²¹ A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, PWN, Warszawa 1980.

miarem zakresu wartości²². Mówi on o zjawisku „rozprzestrzeniania” wartości, które przebiega od wartości uznawanych przez jednego osobnika — nazywa je wartościami idiosynkratycznymi, przez wartości osobiste, będące indywidualną adaptacją wartości grupowej, wartości grupowe — które są abstrakcyjnymi właściwościami całej grupy czy zbiorowości do wartości uniwersalnych — wspólnych wszystkim społeczeństwom, zawartych we wszystkich kulturach. Rozdział na wartości osobiste i grupowe polega na tym, że:

Jeśli standardy są na tyle abstrakcyjne, by reprezentować bardziej czy mniej związek społeczny, to o wartości można mówić jako o wartości grupowej. Jeśli zaś odwołanie następuje do prywatnej formy kodu, który wpływa motywująco na jednostkę, to mówić można o wartości osobistej²³.

Następny etap analizy integracji społeczno-kulturowej obejmuje związki nie między poszczególnymi wartościami, ale między zespołami a segmentami struktury społecznej. Wyodrębnienie przez analizę syndromową wiązek norm wzajemnie powiązanych a następnie przez opracowanie wskaźników zespolonych tych syntetycznych kulturowych obrazów (sfery życia rodzinnego, grup pracy oraz społeczności lokalnej) pozwala na powtórne przeanalizowanie ich z punktu widzenia składu społecznego mieszkańców. I w tym przypadku problem pozostaje ten sam: które z kategorii strukturalnych mieszkańców miasta są nosicielami konkurencyjnych — wobec innych części społeczności — zespołów wartości, które zaś związki elementów kulturowych są względnie szeroko aprobowane w aktualnym środowisku. Stopień integracji analizuje się tu również w kategoriach dyspersji i koncentracji.

Określenie głównych segmentów struktury społecznej społeczności jest pochodną przyjętych kryteriów strukturalizujących ją. Z punktu widzenia specyfiki społeczności uprzedyskutowanej i procesów jej tworzenia się należałoby przyjąć rozszerzony indeks kryteriów. Najistotniejsze zdaje się być zróżnicowanie w zakresie mobilności-immobilności terytorialnej. Według niego wyodrębnić można zasiedziały, długoletnich obywateli miasta oraz tych, którzy przybyli tu wraz z budową inwestycji. Ze względu na charakter sfery, której formowanie bada się, nieobojętne jest pytanie: a) z jakich regionów kraju przybywają migranci, b) jakie środowiska opuszczają na rzecz zamieszkania w nowym miejscu.

Pierwszy więc problem polega na określeniu, jakie elementy kulturowe wnoszone są przez każdą z kategorii mieszkańców wyodrębnionych według zasady środowiska zamieszkania w okresie poprzedzającym rea-

²² Kluckhohn, *op. cit.*

²³ *Ibid.*, s. 416.

lizację inwestycji w badanej społeczności oraz przez każdą z kategorii społecznych różniących się regionem pobytu w tym właśnie okresie.

Drugim istotnym kryterium zróżnicowania społecznego społeczności uprzemysławianej jest region i środowisko wychowania obecnych mieszkańców miasta. Wyróżnić według niego można takie same jak wyżej wymienione kategorie społeczne. Tu również problem sprowadza się do pytania o treści kulturowe będące ich udziałem. Kryterium to przyjąć można ze względu na podkreślaną w literaturze socjologicznej i psychologicznej konstytutywną rolę środowisk wychowania w procesie kształtowania osobowości jednostek, w tym i systemów wartości. Te dwa główne kryteria, rozkładające się właściwie na cztery, są względem siebie w pewnym sensie konkurencyjne. Chodzi mianowicie o określenie, które z nich w większym stopniu działają różnicująco na interesującą nas płaszczyznę integracji.

Pośrednio więc weryfikowana jest teza o roli środowisk i regionu kraju, w którym przebiegał proces wychowania obecnych mieszkańców w porównaniu z wartościotwórczym oddziaływaniem środowisk i regionu pobytu przed przybyciem do miasteczka (lub zamieszkiwania tu). Uwzględnienie kryteriów środowiska wychowania czy zamieszkania jest zasadne ze względu na wielokrotnie udowodniane w badaniach socjologicznych zróżnicowania środowisk w Polsce w sferze wartości. Wiele prac z zakresu urbanizacji społecznej wskazuje na utrzymującą się jeszcze dychotomię kulturową środowisk, co znajduje wyraz między innymi w uwzględnianiu tej zmiennej jako podstawowej dla analiz urbanizowania rejonów uprzemysławianych²⁴, adaptacji społecznej migrantów do środowiska miejskiego czy wielkomiejskiego.

Natomiast druga zmienna — zróżnicowanie regionalne mieszkańców — nie jest tak jednoznacznie określona, a co więcej rzadko kiedy bywa uwzględniana w badaniach. Wprawdzie Z. Tyszką²⁵ w swych opracowaniach wskazuje na jej rolę, to jednak w dokładnej analizie pomija ją na rzecz zróżnicowań środowiskowych. Wydaje się, że od czasów badań nad Ziemią Zachodnią zmienna ta wytrącana jest systematycznie z języka socjologicznego, a coraz częściej mówi się o zaniku zróżnicowania regionów kraju pod wpływem rozbudowy przemysłu, wzrostu ruchliwości przestrzennej i społecznej, postępującej rozbudowy systemu oświaty i środków masowej komunikacji. W przypadku badań Ziemi Za-

²⁴ B. Chmielewska, *Spółeczne uwarunkowania oraz konsekwencje migracji i zasiedzenia*, WSP, Słupsk 1981.

²⁵ Z. Tyszką, *Przeobrażenia rodziny rolniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*, PWN, Warszawa 1970; Z. A. Żechowski: *Modernizacja — uprzemysłowienie — urbanizacja* „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych” 1967, 22.

chodnich po II wojnie światowej mieliśmy do czynienia z ewidentnym zderzeniem kultur ludności pochodzącej z regionów o osobliwych systemach kulturowych, poczynsży od języka, przez różnice obyczajów, zwyczajów i kultury materialnej²⁶. Natomiast współczesna Polska to kraj względnie jednorodny językowo i narodowościowo, co nie oznacza zaniku wszelkich regionalizmów kulturowych.

Trzecim zespołem kryteriów strukturalizujących społeczność uprzemysławianą są cechy społeczno-demograficzne mieszkańców. Uwzględnić można następujące ich rodzaje: wiek, płeć, stan cywilny, liczba dzieci, dochód na osobę w rodzinie, wykształcenie, aktualne miejsce pracy, stanowisko pracy, zawód ojca, zawód respondenta. Te ostatnie kryteria (dwa) można uszczególnić, wyodrębniając kategorie ze względu na ich związek czy „bliskość” z typem rozbudowywanego przemysłu oddziałującego na analizowaną społeczność.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawiona w formie skrótowej koncepcja integracji kulturowej społeczności lokalnej uprzemysławianej jest pewną propozycją i jako taka posiada swe ograniczenia. Pierwsze z nich związane jest z brakami właściwymi generalnemu podejściu strukturalno-funkcjonalnemu. Uwagi krytyczne kierowane względem orientacji strukturalno-funkcyjnej przebieść można na prezentowany tekst, gdyż zawiera on aplikację tego podejścia do rozwiązania konkretnego problemu badawczego.

Drugie istotne ograniczenie tkwi w niejednakowej randze teoretycznej koncepcji integracji kulturowej i społeczno-kulturowej. O ile ta pierwsza jest względnie precyzyjnie określona, poddaje się weryfikacji w oparciu o materiał empiryczny i pozwala na zdiagnozowanie systemu kulturowego społeczności, to koncepcja integracji społeczno-kulturowej jest właściwie sugestią, wskazaniem możliwego kierunku myślenia w zakresie omawianych zagadnień. Wypływa to między innymi z niedostatków wiedzy socjologicznej dotyczącej procesów integracji społecznej, wielości różnych ujęć tego problemu jak i z dotychczas nie rozstrzygniętego, podstawowego dla tej kwestii pytania: czy integracja oznacza homogenność społeczności, czy też możliwa jest w warunkach jej heterogeniczności. Sądzę, że proces integracji społecznej może występować i występuje w sytuacjach wielorakiego zróżnicowania społecznego, niemniej jednak w zakresie treści kulturowych wymusza on niejako pewien stopień zgody społecznej. Centralny dla życia społeczności zespół

²⁶ Kwaśniewski, op. cit.

elementów kulturowych musi być względnie jednoznacznie pojmowany przez mieszkańców, by ta różnorodność społeczna mogła funkcjonować jako całość. Sądzę ponadto, że wiele interesujących intuicji w tym zakresie znajduje się w koncepcjach Kluckhohna, które wymagają jednak gruntowego przeanalizowania pod kątem zagadnień integracji.

РЕЗЮМЕ

Данная работа сосредоточена на двух всесторонних вопросах из проблематики культурной интеграции локального индустриализованного общества. Первый вопрос — это теоретический способ представления культурной интеграции локального индустриализованного общества, второй — это пригодность исследовательских вопросов и способ эмпирической их проверки.

Независимо от вышепредставленного раздела проблематики, в данной работе представлено в сокращенной форме предложения как теоретического представления культурной интеграции этого типа общества так и его эмпирического решения. Оно основывается на понимании интеграции как процесса творения из состоящего множества и разнородности элементов определенного целого и в некоторой степени внутренне сплоченного. Он относится и реализуется в пределах и на уровне всей коллективности, изменяя ее структуру и организацию. В культурной плоскости этот процесс основывается на соотношениях величин, связанных в единое целое, носящее характер системы.

Стоя на позиции широкого, антропологического понимания культуры и рассматривая ее элементы как величины (согласно концепции Ц. Клухона (C. Kluckhohn)) в двух последних главах данной работы представлен способ подробного „расписания” проблемы культурной интеграции на язык исследовательских вопросов. Кроме того вопросы эти относятся к разнообразным характеристикам творящейся общественной системы индустриализованной коллективности.

Эта работа является экзemplификацией структурно-функционального подхода к решению определенной проблемы в ее как теоретическом, так и эмпирическом масштабе.

SUMMARY

The paper concentrates on two particular questions from the whole range of problems concerning the cultural integration of a local community undergoing the process of industrialization. The first one concerns the theoretical approach to the cultural integration of a local community under industrialization, and the second — the operationalization of research question and the method of their empirical verification.

Apart from the division of the problems mentioned above, the paper briefly presents a proposition of both a theoretical approach to cultural integration of this kind of community and its empirical solution. It consists in comprehending integration as a process in which out of a multiplicity and variety of elements a certain whole is formed characterized by a degree of inner cohesion. The process concerns the whole community and it takes place within and on the level

of this community, changing its structure and organization. On the cultural plane the process is constituted by the formation of patterns of values creating a whole which has the nature of a system.

On the basis of a broad, anthropological approach to culture and accepting the understanding of its elements as values (in keeping with C. Kluckhohn's constitutes an exemplification of a structural-functional approach to the solution "translation" of the problem of cultural integration to the language of research questions. Apart from that, these problems are referred to multiple characteristics of the formed social system of a community under industrialization. The paper constitutes an exemplification of a structural-functional approach to the solution of a given problem in its theoretical and empirical aspects.